

İSLAM JEMENEY, İRAN VE İRAN KAZAKLARI, ATAJURT, ALMATI 2012, 264 S.*

*Islam Jemeney, Iran and Iranian Kazakhs, Atajurt, Almaty 2012,
264 pgs.*

Zhazira OTYZBAY**

Prof. Dr. İslam Jemeney'in Dünya Kazaklar Birliği'nin desteğiyle yayımlanan "İran ve İran Kazakları" isimli eseri, yazarın İran'da doğup büyümesinden dolayı İran Kazaklarına ilişkin yazılmış olan orijinal bir çalışmadır. Kitap, İran Kazaklarının ülkeye göç tarihi, oradaki yaşantıları, gelenekleri, eğitim sorunları, ekonomik ve sosyal durumları, diğer ülkelerdeki Kazaklarla ilişkileri ve Kazakistan'a geri göç meseleleri gibi önemli konuları detaylı bir biçimde ele almaktadır.

"İran ve İran Kazakları" başlıklı kitabın giriş bölümünde Jemeney, İran-Turan etkileşimine değinmektedir. Yazara göre, her ne kadar Turan'dan İran'a doğru sürekli göç yaşanmışsa da Turan, Türklerin anavatanı ve İran da Farsların ülkesi olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Buna bağlı olarak İran'a giden Türk boyları Farslaştığı gibi, Turan'daki pek çok Fars kökenli halkın da Türkleştiği görülmüştür. Eski zamanlarda Turan olarak bilinen bölge, İslam döneminde Türkistan adını almıştır. Bugün gelinen aşamadaysa, söz konusu coğrafya Orta Asya olarak adlandırılmaktadır. Kazaklar da bu bölgenin bozkır kısmında yaşayan Türklerdir.

Yazar çalışmasında Kazak boylarının İran tarihinde önemli rol oynadığına dikkat çekmektedir. Örneğin Kazak boyları içinde yer alan Jalayır boyu, İlhanlılar sonrasında etkili olmuş ve yaklaşık bir asır boyunca İran'ın batısında hakimiyet kurmuştur. Bu nedenle de Jemeney, İran'daki Kazak boylarının tarihinin Kazakistan

* Geliş Tarihi: 15.12.2018 – Kabul Tarihi: 20.12.2018

** Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, e-posta: jazirakentaul@gmail.com

tarafından incelenmesini önermektedir. Bu kapsamda Jemeney, konuya ilişkin genel çerçeveyi çizdikten sonra İran'daki Kazakların tarihini de mercek altına almaktadır.

Jemeney'in verdiği bilgiye göre, İran'ın kuzey doğusunda bulunan Gülistan Eyaleti'nin Gürgan, Bender Türkmen ve Günbedkavus şehirlerinde yaşamakta olan Kazaklar, esasen 1929-1932 yılları arasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) politikalarına isyan ederek göç eden Türk boylarıdır. İran'a ilk geldiklerinde 500 aile olan Kazakların çoğunluğu 'Kişi' cüzünün 'Aday' boyundandır. Her şehirde ikişer Kazak mahallesi bulunmakta olup, Kazakların bu bölgeye yerleşmesinin sebebi de bölgede çoğunlukta olan Türkmenlerin Sünni olmalarıdır. Nitekim Kazaklar buralara yerleşmeden önce, Basra Körfezi'ne kadar inmiş; dil ve mezhep farkından dolayı Mazandaran ile Gülistan vilayetlerine geri dönmüştür. O dönem yola devam etmeye karar verenlerin ise bugün Suudi Arabistan ve Ürdün'de yaşadıkları bilinmektedir.

Yazar Kazakların bulunduğu şehirlerin etnik yapısı, önemli yerleri ve tarihine de değinmektedir. Örneğin Jemeney, günümüzde Bender Türkmen olan şehrin adının Pehlevi döneminde Bender Şah olduğunu ve İslam Devrimi'nden sonra yeni rejimin şehrin ismini Bender Humeyni olarak değiştirmek istediğini ancak Türkmenlerin itirazından dolayı şehre Bender Türkmen adının verildiğini belirtmektedir.

Bilindiği üzere Kazakların İran'a vardığı dönem, Şah Rıza Pehlevi'nin iktidara geldiği ve modernleşme sürecini başlattığı döneme denk gelmektedir. Bu bağlamda yazar, atalarının Şah Rıza'yı diktatör olarak bildiğini; ancak Şah'ın bu sert mizacı sayesinde İran'ın devlet olarak ayakta kaldığını da atalarından dinlediğini okuyucuya aktarmaktadır.

1950'li yıllara gelindiğinde, Kazakların İran toplumuna uyum sağlamaya başladıkları görülmüştür. Bahse konu olan dönemde Bender Türkmen şehrinde Kazakların inşa ettiği ilk Sünni camii açılmıştır. Daha sonraki süreçteyse bütün Kazak köy ve mahallelerinde Sünni camiler açılmıştır. Gürgan şehrinde açılan

camiyeye “Ebu Hanife” adının verilmesi de dikkate değerdir. Çünkü yazar eserinde camilerin Kazak kimliğini korumanın bir aracı olduğunu belirtmektedir.

Eser boyunca Jemeney, Türkmenleri “kardeş halk” olarak tanımlamaktadır. Kazakların Türkmen mezarlarına defnedildiklerini, onlarla dünürlük ilişkilerinde bulduklarını aktaran yazar, Türkmen topraklarının 1881 yılında İran ve Rusya tarafından paylaşıldığı bilgisini vermekte ve İran’daki Türkmen kimliğinin büyük şair Mahtumkulu Firaki sayesinde canlı kaldığı tespitini yapmaktadır.

Yazara göre, Kazakistan’ın bağımsızlığından önce İran’daki Kazakların zihinsel arka planlarında Kazakistan gibi anavatanlarının olduğunu hissettikleri iki önemli olay vardır. Birincisi, İkinci Dünya Savaşı döneminde İran’ın İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında paylaşılmasından sonra, kuzey bölgelerinin Sovyet Ordusu tarafından işgal edilmesidir. Kitapta belirtildiği üzere, işgalden sonra Sovyet Ordusu içindeki Kazak askerler, İran Kazaklarıyla yakından ilgilenmiş ve onların evlerinde misafir olmuştur. Bu süreçte Kazak subaylar, bölgedeki Kazaklara eziyet çekirtmek isteyen İranlı yetkilileri de korkutmuş ve İran Kazaklarına kimse ilişmemiştir.

İran’daki Kazakları sevindiren ikinci olay da 1960’lı yılların sonunda yaşanmıştır. 1968 yılında Muhammed Rıza Pehlevi, Sovyetler Birliği’ni ziyaret etmiş ve Kazakistan Komünist Partisi Genel Sekreteri Dinmuhammed Kunayev’in özel misafiri olarak Almatı’da da bulunmuştur. Yapılan görüşmeler sırasında Kunayev, Pehlevi’ye İran’daki Kazakların durumunu sormuştur. Böyle bir soru beklemeyen Pehlevi, İran’daki Kazaklardan haberi olmadığını; ancak döndükten sonra konuyu araştıracığını belirtmiştir. Kunayev ise Pehlevi’den İran’daki Kazaklara iyi bakması ricasında bulunmuştur. Ülkesine döndükten sonra Pehlevi, Kazaklarla irtibata geçilmesi talimatını vermiş ve onların aksakallılarını köşkünde ağırlamıştır. Daha sonra da şah’ın eşi Farah Hanım, Gürgan şehrindeki Ebu Hanife Camisi’ni ziyaret etmiştir. Bu olaydan sonra Kazakların maddi ve manevi durumları iyileşmeye

başlamış, iş olanakları çoğalmış, üniversiteye girenlerin oranı artmış ve Kazak radyosu açılmıştır. Kısacası Jemeney, bu anekdot aracılığıyla Kunayev'in İran'daki Kazaklara ciddi bir yardımlarının olduğunu ifade etmiştir.

Tahmin edileceği gibi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, İran'daki Kazaklar tarafından heyecanla karşılanmıştır. Esasen bütün eser boyunca yazar, bağımsızlığın ulusal kimliği korumadaki öneminden bahsetmektedir. Özgürlüğün olmadığı yerde insan psikolojisinin köleleştiğine dikkat çeken Jemeney, "Kazak" sözcüğünün "bağımsız ve özgürlüğüne düşkün" anlamlarına geldiğinin altını çizerek 16 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin Kazak tarihi açısından büyük bir zafer olduğunu vurgulamaktadır.

Jemeney, kitabında Kazakistan-İran ilişkilerini de değerlendirmiştir. Kitapta iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin 29 Ocak 1992 tarihinde tesis edildiği belirtilmiş ve 15 Eylül 1992 tarihinde İran'ın Kazakistan'daki büyükelçiliğinin açıldığı vurgulanmıştır. Yazarın ifade ettiği üzere ilk büyükelçi olarak Rasul İslami tayin edilmiş ve 1993 yılında da Kazakistan'ın Tahran Büyükelçiliği açılmıştır. Nitekim ilk Kazak Büyükelçi de Mırzatay Joldasbekov olmuştur. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ise İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani'nin davetlisi olarak İran'a ilk ziyaretini 29 Kasım 1992 tarihinde gerçekleştirmiştir. Bu ilişkiler sayesinde İran'daki Kazakların anavatanına dönme imkânı oluşmuş ve ilk kabile, 1995 yılının güzünde İran'ın Hazar Denizi'ndeki Enzali Limanı'ndan Kazakistan'ın Aktau Limanı'na doğru yola çıkmıştır. Böylece anavatana geri göç başlamıştır.

Sonuç olarak, Prof. Dr. İslam Jemeney'in "İran ve İran Kazakları" kitabı, yurtdışındaki Kazakların tarihini inceleyen araştırmacılar için önemli bir kaynaktır. Aynı şekilde İran'daki etnik grupların karşılaştıkları zorlukları anlamak açısından da değerli bilgiler vermektedir. Eser, özellikle de Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsız devlet olarak uluslararası arenaya çıkmasının yurtdışındaki Kazaklar tarafından nasıl algılandığını ortaya koyması bakımından önemlidir.